

Hur bör man bygga på Gotland?

Estetiska och praktiska synpunkter på den gotländska bygdearkitekturen.

Av David Ahlqvist.

En vackert exempel på planeringen av de gamla gotländska gårdarna med en mångfaldig byggnad fläckad av 300 byggar. En med enkla metoder monumentalt utformad anläggning. (Foto Gustaf Larsson).

I.

Vid den byggnadsrensning som utlöste sig i Visby år 1900, utlöste utas husallmogelskap och Samfundet för hembygdsforskning till konstnären David Ahlqvist, sedanstående fördrag, varav första delen infördes i dag.

Det är först under de senaste åren som vår gotländska byggnadskultur tilldragit sig intressen. Sedan sekel-skiftet och fram till nuvarande tid har den nya bebyggelsen sorgfälligt undvikit alla provinsiala drag och man har medvetet åsidosatt vår byggnadstradition.

Man har anklagat de gamla stenhusen för hälsosfärlighet och opraktiska dispositioner av utrymmet, otillfredsställande uppvärmningsanordningar, eldfarliga rökgångar o. s. v. Fönstren ha varit för små och rumsbjöden för ringa, man har haft behov av en särskild köksgång, veranda, balkong och många andra anordningar som ansatts förhöja trevnad och bekvämlighet. Slutligen har man funnit det tidsodande och besvärligt att använda kalksten som murmaterial.

Dessa rent praktiska skäl ha samverkat till den gamla hustypens underkännande och man har försökt komma tillrätta med dessa olägenheter på tverne olika sätt.

I det ens fallet har man försökt att renovera det gamla huset och omändra det bl. a. genom tillbyggnad. I det andra fallet har man helt enkelt rivit och byggt nytt.

I de allra flesta fall har ingendera lösningen blivit tillfredsställande.

Har det gällt om- och tillbyggnad har husets utseende vanligen blivit förstört, och här har bygg ett nytt hus har det så gott som alltid fått en olämplig och störförande typ.

De vanligaste försynelserna vid en gammal byggnads renovering ha varit att det s. k. skakbyggets nästan alltid uppförts av trä och täckts med modernare material, än det gamla huset. Vidare har det blivit en formell epidemi att förse den gamla enkla och vackra fasaden med veranda som målats i granna färger. Sedan har det gamla tegeltaket försatts med s. k. sikauts som kanske mer än något annat försimplat exteriören. De gamla låga skorstenarna ha utbytts mot höga och smala skorstenar av tegel. Stundom ha nya fönsteröppningar upptagits eller fönstren förstörts.

Den gamla ingångslösen med sin diagonalpanel eller gamla vackra fyllningar har ersatts med modernare, och en tid var det särskilt fint att pryda dem med gjutjärnspaller som målades med aluminiumbrons för att likna silver. De gamla lerteglen på taket plockades av och ersattes med cementtegel, asfaltpapp eller galvaniserad plåt.

Efter denna genomgripande omändring fanns inte mycket kvar av byggnadens ursprungliga stil.

Men gällde det nybyggnad bröt man helt och hållet med traditionen. När prinsessan Eugénie byggde sommarvilla i Vasterhejde uppfördes den i ett slags schweizerstil, och eftersom man gärna efterspår det som man tror är fint, så blev det mycket vanligt med sådana hus här på Gotland. Tenshusen målades i alla regnbågens kulörer och verandorna pryddes med utsågade träornament.

En annan förebild blev den hustyp som växte upp i Visbys utkanter och ledde sitt ursprung från snickerifabrikerens ritkoston. Nu byggdes husen i vinkel och som tompriserna i första-hand blev allt dyrare blev också husen oproportionerligt höga och smala. Denna höga, vinkelbyggda villatyp flyttades i oförändrat sticck ut på landsbygden där man minst av allt behövde spara på markutrymmet.

Det stadsmässiga blev nu det ideal som de lantliga byggnadstarna och byggherrarna sökte att uppnå. Allt skulle vara rakt och stelt och prydligt. Den gamla gårdsanläggningen med sin hävdvunna placering av byggnader och stängsel övergavs, gångarna lades med cement, grändarna gjordes av järn och av gårdsgården blev det ett rött och vitt spjälstaket.

Det blev allt vanligare att fastlänningar sökte sig hit under somrarna och en del av de förmögare byggde här egna sommarbostäder. Allierter byggherrarna smak och hemort begävar det gotländska landskapet sålunda med dalastugor eller ostgötor, men stundom blev det bara en romantisk hydda i allmänhet, kanske med torvtak och fornaordiska dörrbeslag.

En måttligt exempel på den gamla västra gårdarkitekturen är denna ståtliga mångfaldig byggnad från Othems i Othens, Gutenbergs park. Huset är byggt omkring 1837 och är alltid blivit huset de gamla men har även alla sina möblerna spenslapper i behåll. (Foto Gunnar Zimmon).

Det är klart att dessa arkitekturskapelser gjorde sitt till att öka förbistringen.

Slutligen kunna vi nämna det sista tillskottet till den gotländska samhallsbyggnads brokiga typsamling. Det är en slags avsnigkommen funktionalism med nyklassicistiska inslag som visserligen utmärker sig för enkelhet men samtidigt verkar beklämmande genom sin själlösa torftighet och klumpighet.

En vackert fläckad hus från Simunde i Vamlingbo. (Foto Gustaf Larsson).

Sälunda har gotländsk bygdearkitektur, som förmodligen var enbart och karaktärsfull, numera fått en prägel av splittring och tillfällighet av stilförlust och förvirring, som blivit en direkt följd av vår byggnadstraditions övergivande.

Frågan gäller nu huruvida det är möjligt att återknyta sambandet med den gångna tidens byggnadskultur och därigenom åter skapa reda och plan i denna förvirring. Denna utväg är i varje fall den naturliga och om vi betänka de värden som vår byggnadstil äger ha vi mycket att vinna genom ett sådant tillvägagångssätt.

Låt oss ett ögonblick betrakta ett gotländskt stenhus i två våningar, uppfört någon gång på 1800-talet början. Exponenter för denna typ finns mångenstades, vi kan nämna Hau i Floringe, Pavalds i Lärbro, Kyrkeby i Hejnum, Hejstade i Eksta, Butvier i Sproge, Mickels i Habblingbo, Olofs i Oja och Nils, Hvidhem och Ostergarns prästgårdar.

Vad är det som ger karaktär åt denna hustyp? I mitt tycke är det den massiva tyngden i byggnadskroppen, den stolta, borgliknande resningen, det naturligt vackra materialet och de enkla, rena ytorna samt de väl avvägda proportionerna.

Om vi gå närmare upptäcka vi en del detaljer. Fönsterglaset ligger i samma plan som väggen, och taket skjuter inte ut över gavlfarna. Hela gaveln är sålunda alldeles slät. Härigenom understrykes det intryck som förut fått av husets resning och samlade, liksom återstrände form. Den låga och breda skorstenen harmoniserar utmärkt väl med den stora takytans lugna fall.

Fönstren ha placerats ganska långt utåt mot knutarna, ett på varje sida om ingången som på denna typ, den s. k. parstugan, alltid ligger mitt på fasaden. Dörren har två ljusöppningar eller omges på båda sidor av ett par höga och smala fönster som ge ljus åt förstugan, se t. ex. Mellings i Eksta.

Till anläggningen hör också en eller två flyglar som ligger vinkelrätt mot huvudbyggnaden, antingen fritt eller, som på några ställen i t. ex. Habblingbo, sammanbyggda med det stora huset.

Hela anläggningen imponerar oavkortligen genom sin lugna och värdigt enkelhet och sin myndiga, storhetens uppsyn. De höga, spetsiga gavlarna på huvudbyggnaden leda tanken på medeltida arkitektur, t. ex. Lambek i Lokrumme, och i själva oerhövda vår gotländska byggnadskultur en fortlöpande, lugn och jämn utvecklingslinje ända från medeltidens stormanshus.

På 1800-talets senare hälft uppstår en ny typ som likvärd till sin karaktär är starkt besläktad med den föregående. Det högresta taket blir brutet, hela byggnaden plattas till och sänker en halv våningshöjd ner i jorden. Bottenvåningen blir kallare, en fönsterrad försvinner från fasaden och ingången förses med en stor trappa. Gaveln blir bredare och får tre fönster i rad i stället för två. Under takfoten sträcker sig en kraftig gesims som stundom fortsätter ett

kort stycke ut på gaveln. Denna typ är ganska vanlig och representeras av Friggårds i Boge, Bosarve i Lye, Othems i Othens och Boters i Hejnum. Den verkar en smula klumpigare än de spetsgavlade, höga och smala byggnaderna och man kan kanske våga likna de äldre vid högdragna aristokrater och de nyare vid välstående borgare.

Men de äga i stället vissa praktiska fördelar. På de äldre husen låg golvet i bottenvåningen i jämbörd med marken, stundom ännu lägre. Detta gjorde att rummen blevo fultiga och dunkla. De gamla fönstren lättnade ett otillräckligt ljus åt interiören, dels voro de för små, dels för lå, oftast skuggades därjämte insidan av höga och lummiga träd.

På de nyare flyttades golvet upp, kanske en meter över marken, detta gjorde sitt till att förminska obehaget av fukt, fönstren blevo flera och större och interiören därför ljusare och hälsosammare. Och fortfarande äger exteriören sin gotländska prägel, fortfarande äger den sina lugna ytor, sin knappa form och sin värdighet.

Skall man döma efter den mängd nya bostadshus som ha blivit försedda med brutna tak så har denna takform fortfarande en stor popularitet. Den har ju också en viss fördel därigenom att det blir större utrymme i den övre våningen. Men ledsamt nog agnar man ej tillräcklig uppmärksamhet åt takvinklens avvägning och proportionerna mellan takfallets båda ytor samt deras förhållande till husets bredd och höjd. Eftljden blir att husets utseende blir förstört av detta felproportionerade tak. Som allmän regel kan nog gälla, att ju trubbigare vinkeln är mellan den övre och den nedre takhalvan, desto bättre är det.

(Forts.)

Prof. Nilsson-Ehle har utsett Docenten vid Lunds universitet till de Arne Malmberg utnämndes i fredagens konsell till professor i arkeologi vid universitetet. Samtidigt har professor N. H. Nilsson-Ehle beviljats avsked.

Inget krigsflott till Delaware. Den franska flottan betyrdelsen för frändet av Nya Sveriges ministret gjort en ut ett örlingsflottan skulle sändas ut till U. S. A. för att medverka vid högtidigheterna i Wilmington och Philadelphia 20-30 juni behandlades i fredagskonstaden. Framtidsflottan skulle dock ingen k. 2000000.